

RUIENDE KNOBBELZWANEN (CYGNUS OLOR) IN IJMUIDEN

Fred Cottaar

Inleiding

Al enkele jaren was het mij opgevallen dat er zich in de zomer grotere concentraties Knobbelzwanen rond het sluizencomplex van IJmuiden ophielden. 's Winters komen hier geen of hooguit enkele exemplaren voor, tenzij er sprake is van een strenge winter. Dit was voor mij dan ook de aanleiding om (in 1989) het aantal Knobbelzwanen rond het sluizencomplex en het Noordzeekanaal eens te gaan volgen om zodoende eens uit te vissen wat precies de reden van hun verblijf hier is.

Algemeen

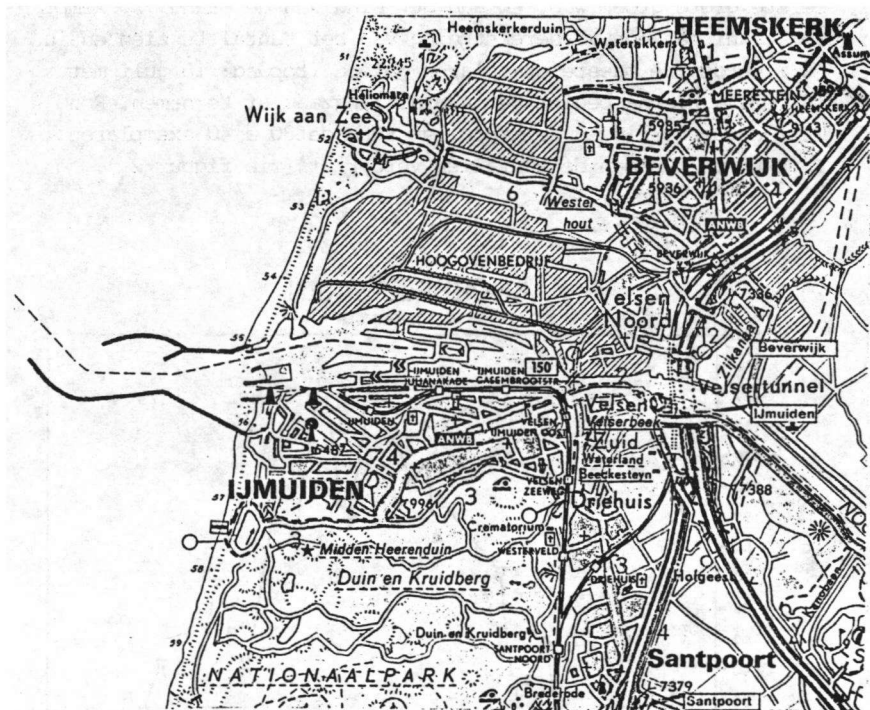
Met 3000 tot 4000 paren in Nederland (SOVON, 1987) is de Knobbelzwaan een vrij talrijke broedvogel. Daar komen dan nog ca. 6000 ruiende exemplaren in de zomer bij. Renssen en Texeira (1980) vermelden een totaal van ca. 15000 exemplaren voor Nederland.

Ook in onze regio wordt de Knobbelzwaan veel gezien. De broedparen zijn meestal het gehele jaar in hun territorium te vinden, zelfs bij streng winterweer verlaten sommige paren hun territorium niet, terwijl andere hun toevlucht tot de steden zoeken in de hoop open water en voedsel te vinden.

De eerste nesten worden al eind maart in onze regio gevonden (Cottaar, in prep.) en dat heeft tot gevolg dat de eerste pulli begin mei worden geboren. Het eieren leggen vergt van het ♀ veel energie; des te beter haar conditie is, des te meer eieren er worden gelegd (normaal 5-8).

Onvolwassen Knobbelzwanen zoeken in de zomer gemeenschappelijke ruiplaatsen op, samen met adulte vogels die niet aan het broedproces deelnemen. Adulte exemplaren waarvan het broedsel is verstoord, of die hun pulli verloren hebben, kunnen deze ruiplaatsen ook bezoeken.

Zwanen behoren tot die groep vogels die tijdens de rui hun vliegvermogen verliezen, omdat alle slagpennen gelijktijdig uitvallen. In die periode zoeken zij een veilige plaats om de rui door te brengen. Na de ruiperiode zwerven ze weer over het herkomstgebied uit.

Figuur 1. Het onderzochte gebied strekt zich uit van de pieren van IJmuiden tot aan de Velsertunnel.

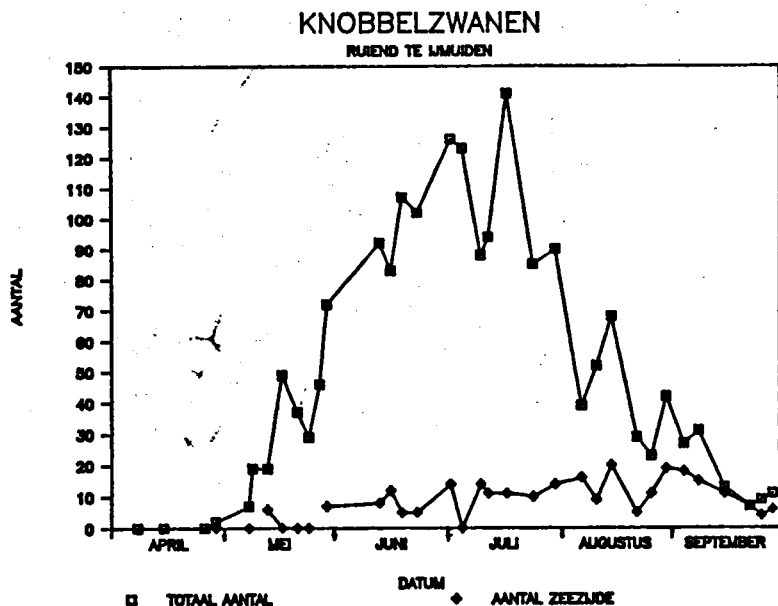
Onderzocht gebied

Het onderzochte gebied betreft het sluisencomplex te IJmuiden, de Haring- en Vissershaven, de wateren rond het Forteiland en tussen de pieren en het Noordzeekanaal vanaf de sluizen tot aan de Velsertunnel.

Aantalsontwikkeling

Totaal werd het onderzoeksgebied in de periode april tot en met september 37 keer bezocht om de aanwezige Knobbelzwanen te tellen. In de maand april werden geen aantallen van betekenis waargenomen. De eerste 2 exemplaren werden op 29 april gezien. Mei gaf echter een geheel ander beeld. In de hele maand werden oplopende aantallen genoteerd. Rond half mei 49 exemplaren, wat de

eerste grote groep was, en aan het eind van de maand 72 exemplaren. Juni gaf een verdere stijging van het aantal te zien en in juli werden de meeste exemplaren geteld (topdag: 16 juli met 141 ex.). Hierna begint het aantal langzaam af te nemen. Rond half augustus liggen de aantallen rond de 30 à 40 exemplaren. In september nemen de aantallen verder af (zie figuur 2).

Figuur 2. Aantal Knobbelzwanen per telling in het Noordzeekanaal en rond het sluizencomplex van IJmuiden in 1989.

Opvallend en goed in het beeld passend waren de waarnemingen van naar het noorden vliegende Knobbelzwanen over de twee telposten van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland (bij de reddingsbrigade bij Bloemendaal aan Zee en bij "Parnassia" in de Kennemerduinen). Gedurende de maand mei werden 86 exemplaren genoteerd (zie tabel 1).

Tijdens de tellingen in februari en maart werden geen Knobbelzwanen gezien, in de maanden juni en juli werd niet geteld. Uiteraard zou je in augustus en september wel weer waarnemingen

Tabel 1. Aantal naar het noorden vliegende Knobbeltzwanen gedurende de maand mei 1989, tijdens tellingen bij de reddingsbrigade bij Bloemendaal aan Zee en bij "Parnassia" in de Kennemerduinen.

datum	aantal	datum	aantal
07-05	26	18-05	9
10-05	17	20-05	6
11-05	9	23-05	4
13-05	13	28-05	2

verwachten van naar het zuiden vliegende exemplaren, maar vreemd genoeg is dat niet het geval. Vermoedelijk is er dus wel een relatie met de naar het noorden vliegende Knobbeltzwanen en de oplopende aantallen in die periode rond het sluizencomplex en het Noordzeekanaal bij IJmuiden.

In het voorjaar worden in de polders ten oosten van Haarlem (o.a. Vereenigde Binnenpolder, Inlaag- en Waarderpolder) groepen fouragerende Knobbeltzwanen waargenomen, vooral onvolwassen exemplaren (zie tabel 2). Tijdens de oplopende aantallen op het Noordzeekanaal en het sluizencomplex slonken daar de aantallen. Vermoedelijk is er dus ook hier sprake van een relatie.

Bij de totaal-aantallen (figuur 2) ziet men soms opvallende aantalschommelingen. Dit komt waarschijnlijk doordat groepen Knobbeltzwanen over een groot gedeelte van het Noordzeekanaal foura-

Tabel 2. Aantal Knobbeltzwanen in de polders ten oosten van Haarlem in 1989.

polder	datum	aantal
Inlaagpolder	18-02	16
	27-03	20
Waarderpolder	04-03	35
Vereenigde Binnenpolder	18-02	18
	27-03	31
	02-04	25
	23-04	1
	14-05	2
	21-05	0
	06-08	8

geren; misschien wel tot aan Amsterdam toe. De mogelijkheid bestaat dus dat soms groepen verder dan Velsen-Zuid verblijven en daardoor in bepaalde tellingen gemist zijn. Deze stelling werd op 28 augustus bevestigd door de waarneming van een groep van 23 exemplaren ten oosten van de Velsertunnel.

Op 22 juni en 1 juli werden van resp. 82 en 59 exemplaren de leeftijd bepaald. Op 22 juni was het percentage onv. 71,2% en op 1 juli 68,3%. Het zijn maar twee tellingen, dus veel kun je niet zeggen van een bepaald verloop, maar het is bekend dat in de beginperiode een groot percentage onvolwassen exemplaren aanwezig is op de ruiplaatsen en dat later in de tijd het percentage adulten toeneemt. Dit als gevolg van verstoringen van broedsels en verlies van pulli. Dit wil niet zeggen dat alle Knobbelzwanen altijd meteen na een verstoring de moed opgeven. In 1984 heeft een paartje in de Heksloot het gepresteerd om

De Knobbelzwaan op deze foto is heel duidelijk bezig met de rui: hij heeft al zijn hand- en armpennen verloren. Deze foto is overigens genomen in het in dit artikel besproken gebied.
Foto: Fred Cottaar.

tot 4 maal toe een nieuw nest te bouwen en vermoedelijk ook eieren te leggen.

Vooraf later in de periode (juli-september) viel op dat een groter percentage zich ophield op het zoute water, vooral rond het Forteiland in de monding van het Noordzeekanaal (zie figuur 1). Eind augustus verschenen op enkele plaatsen in Zuid-Kennemerland weer paren, die (behalve de staart) geheel doorgeruid waren. Deze vogels komen dus zeer waarschijnlijk van IJmuiden. Ook werden her en der weer wat onvolwassen exemplaren gezien, welke ook reeds de slagpenrui hadden doorgemaakt.

Ter vergelijking van de aantallen Knobbelswanen heb ik ook de aantallen van de waterwildtellingen, die jaarlijks in januari gehouden worden, in een tabel gezet (tabel 3). Hieruit blijkt dat in normale winters rond het sluizencomplex en het Noordzeekanaal géén of maar enkele Knobbelswanen voorkomen, terwijl tijdens echte winterse omstandigheden de aantallen kunnen oplopen tot ongeveer 20 exemplaren.

tabel 3. Aantal Knobbelswanen tijdens waterwildtellingen in januari in resp. Zuid-Kennemerland en het onderzoeksgebied.

jaar	Zuid-Kennemerland	onderzoeksgebied
1983	129	4
1984	104	0
1985*	295	20
1986*	248	0
1987*	416	16
1988	218	2
1989	200	4

Jaartallen gemerkt met een * betreffen een strenge winter.

Rui

In mei verzamelen de Knobbelswanen zich op de ruiplaatsen. De ruiperiode valt in Nederland van juni tot en met half september. Deze duurt voor een Knobbelswaan 6 à 8 weken, althans voor de slagpenrui, en kan langer duren naarmate de voedselomstandigheden slechter zijn. In deze periode kunnen ze dus niet vliegen en moeten ze een veilige en rustige plek hebben, die vol-

doende voedsel kan verstrekken, om zo goed mogelijk die tijd door te komen.

Belangrijke ruigebieden in Nederland zijn: het IJsselmeer, het Ketelmeer, de Grevelingen, het Veerse Meer en het Haringvliet.

Als we de aantallen vergelijken met die welke voor de zeventiger jaren worden opgegeven (Renssen en Teixeira, 1980), dan is het Noordzeekanaal en het sluizencomplex van IJmuiden een belangrijk ruigebied, dat te vergelijken valt met het Ketelmeer en het Veerse Meer.

Zelf heb ik bij het sluizencomplex enkele notities van ruiende exemplaren gemaakt. Op 22 juni werden enkele tientallen exemplaren in actieve slagpenrui waargenomen en op 23 juli werden enkele adulte exemplaren gezien die al geheel klaar waren met de slagpenrui, terwijl enkele onvolwassen exemplaren net aan de slagpenrui waren begonnen.

Tijdens controles van paren met nog niet vliegvlugge jongen viel op dat de ♂♂ al klaar waren met de slagpenrui, terwijl de ♀♀ daar nog volop mee bezig waren. Dit komt overeen met wat Ruitenbeek en Andersen-Harild (1979) en Cramp (1979) vermelden, namelijk dat adulte exemplaren met jongen de slagpenrui doormaken tijdens het opvoeden van de pulli en dat eerst het ♀ ruit en als zij klaar is pas het ♂. Dit gaat dus geheel anders dan bij de niet-broedvogels.

Voedsel

Uit het voorgaande blijkt al dat het onderzoeksgebied goede voedselomstandigheden heeft voor ruiende Knobbelzwanen. Er zijn geen onregelmatigheden in de nieuwe slagpennen waargenomen (storingen in de groei van de slagpennen), zodat aangenomen kan worden dat het voedsel waarmee ze zich voeden voldoende energie verschaft om de ruiperiode goed door te komen.

Omdat ik dan toch wel nieuwsgierig was geworden welk voedsel door de Knobbelzwanen genuttigd werd, heb ik rond het sluizencomplex (zee- en kanaalzijde) enkele monsters van op basaltkeien voorkomende wieren verzameld. Vooral op deze plekken werd door de Knobbelzwanen vaak gefourageerd. De monsters werden door Ed Stikvoort onderzocht in het laboratorium van de R.W.S. (Dienst Getijdewateren) te Middelburg. Hieruit bleek dat de Knobbelzwanen vermoedelijk fourageerden op Polysiphonia spec. (een Roodwier, Rhodophyta) en op Enteromorpha (vermoedelijk Linza, een darmwier). Opvallend genoeg wordt Polysiphonia nergens in de

literatuur als voedselbron voor Knobbelswanen genoemd (o.a. Cramp, 1979 en Andersen-Harild, 1980). Renssen (1976) geeft als voedsel in het IJssel- en Ketelmeer op stenen groeiende draadwieren op (*Bangia spec.* en *Cladophora spec.*) en Stuart (1988) geeft voor het Veerse Meer Zeesla (*Ulva lactuca*) op als belangrijkste voedselbron, met daarnaast ook draadwieren.

Samenvatting/Discussie

Van april tot en met september 1989 werden het Noordzeekanaal (oostwaarts tot aan de Velsertunnel) en het sluizencomplex van IJmuiden bezocht om de aldaar ruiende Knobbelswanen te tellen. Opvallend was dat tijdens mei-waarnemingen op de twee telposten van de Vogelwerkgroep naar het noorden vliegende Knobbelswanen werden waargenomen. Hierop volgden namen de aantallen rond de sluizen en het Noordzeekanaal toe. Ook de groepen onvolwassen Knobbelswanen in de polders verdwenen gedurende deze periode. Het aantal Knobbelswanen bereikte op 16 juli de top, toen werden 141 exemplaren geteld. De aantallen namen na september af tot winterse aantallen (normaal 0-4 ex.). Verder onderzoek in het hele Noordzeekanaalgebied zou wenselijk zijn, omdat er tijdens de tellingen opvallende fluctuaties zijn in de aantallen. Sommige groepen Knobbelswanen verblijven dan oostelijker dan de Velsertunnel. Het is niet onwaarschijnlijk dat misschien het hele Noordzeekanaalgebied als ruigebied wordt gebruikt.

Tot op heden heb ik geen literatuur gevonden, waaruit blijkt dat het onderzochte gebied als ruigebied bekend is. Voorwaarden hiervoor zijn een goede voedselvoorziening en rust. Van de op keien voorkomende wieren werden enkele monsters genomen. Het betrof hier de soorten *Polysiphonia* (een roodwier) en *Eteromorpha* (een dammwier). *Polysiphonia* werd nog niet eerder in de literatuur als voedselbron vermeld.

Een dankwoord gaat uit naar Ed Stikvoort voor het onderzoeken van de wieren, naar Hans Groot en Steve Geelhoed voor de gegevens van de langstreckende Knobbelswanen op de telposten, naar Johan Stuart voor het maken van de figuur van de toaalaantallen en naar Piet van Vliet voor de gegevens van de waterwildtellingen.

Literatuur

- Andersen-Harild, P., (1980). Weight changes in *Cygnus olor*. Proceedings. Second International Swan Symposium (I.W.R.B.)

- Cottaar, F., (in prep.). Aantal broedparen van de Knobbelzwaan (Cygnus olor) in Zuid-Kennemerland in 1989.
- Cramp, S. and K.E.L. Simmons (red.), (1979). The birds of the Western Palearctic. Volume 1. Oxford.
- Renssen, Th.A., (1976). Niet broedende Knobbelzwanen op het IJsselmeer en het Ketelmeer. Het Vogeljaar 24 (1): 14-16.
- Renssen, Th.A. en R.M. Teixeira, (1980). Taxatie van het aantal Knobbelzwanen in Nederland. Watervogels 5 (1): 18-24.
- Ruitenbeek, W. en P. Andersen-Harild, (1979). De Knobbelzwaan. Amsterdam.
- Stuart, J., (1988). Voorkomen en voedsel van watervogels in het Veerse Meer. Rapport W.W.E. nr. 5.
- SOVON, (1987). Atlas van de Nederlandse broedvogels.

Fred Cottaar, Marsstraat 1, 2024 GA Haarlem